

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research

Volume: 3 Issue: 15

Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı

-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-

**DİVAN ŞİİRİNİN KAYNAKLARINDAN MUSİKİ İLMİ VE MUSİKİ TERİMLERİYLE
YAZILMIŞ BAZI MANZUMELER**

***MUSICOLOGY FROM SOURCE OF CLASSICAL POEMS AND SOME POEMS WRITTEN
WITH MUSICAL TERMS***

Mehtap ERDOĞAN*

*Mûsikî tavsîfe sığmaz defter ü divânlara
Haste-i aşka aceb rûh-ı revândır mûsikî*

Âdile Sultan

Özet

Hemen her dönemde insan hayatında önemli bir yere sahip olan musiki; makamlarıyla, enstrümanlarıyla ve muhtelif kelime kadrosuyla divan şairleri için her zaman vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Divan şairleri söz konusu bu malzemeyle çeşitli mazmunlar ve edebî sanatlar meydana getirmişler ve böylece manzumelerine renk katmışlardır. Oranları değişmekle birlikte bütün divan şairlerinin eserlerinde musikinin izlerine rastlamak mümkündür. Öyle ki musiki terimleri kullanılarak gazel, kasîde, şarkı, tahmîs, murabba, müstezâd, târîh, kıt'a, mesnevî, bahr-i tavîl vb. nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler vücuda getirilmiştir. Hatta mektup şeklinde yazılmış mensur örnekler mevcuttur. Ayrıca mesnevîler içerisinde her beytinin musiki terimleriyle yazıldığı musikiye ait özel bölümlere de rastlamaktayız. Bugüne kadar “divan şiirinde musiki” üzerine yapılan çalışmalar musikiyi daha çok beyit çerçevesinde ele almıştır. Bu çalışma, baştan sona musiki terimleriyle örülmüş manzumeleri esas alması bakımından diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Ayrıca bugüne kadar yapılan çalışmalarda musiki terimlerinin gerçek anlamlarının dışında tevriyeli ve mecaz anlamlarıyla da kullanıldığı belirtilmekle birlikte makamların insan ruhu üzerindeki etkileri göz önünde tutularak bu konu üzerinde durulmamıştır. Bu makalede, musiki terimleriyle yazılmış bazı metinlerde adı geçen makamlar üzerinden hareketle, divan şiirinde makamların insan ruhu üzerindeki etkilerinin nasıl işlendiği hakkında da bir fikir verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musiki, Nazım Şekilleri, Divan Şiiri, Musikinin İnsan Ruhuna Üzerindeki Etkileri.

Abstract

Music having taken part in life people importantly in all age was a source which could not given up for classical poets thanks to its musical tunes, instruments and various vocabulary. Classical poets used to achive different poems and literary arts using question of those factors and so add colour to their poems. It is possible to see music's prints in classical poems' achievements as well as different rates. So mush so that using musical

* Arş. Gör. Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

term it was produced that forms of poems like gazel, kasîde, şarkı, tahmîs, murabba, müstezâd, târîh, kıt'a, mesnevî, bahr-i tavîl were written. Even there are patterns in prose written in form of letter. Moreover we have also seen special parts belonging music which every verse was written with musical terms in mesnevis. Until today generally it has been examined to music only from the verse point of view in studies on "music in classical poem". This work has presented more different than others in that it has tackled poems including musical terms fully. Moreover it has been emphasized that music terms were also used with figurative sense and equivocal added to the true meaning but has not been dismissed subject about effect of music tunes on mankind's sprit in works having prepared untill today. In this article it has been worked to express how it was approached effect of music tunes on mankind's sprit in classical poems by considering music tunes mentioned in some texts which were written.

Key Words: Music, Forms of Poem, Classical Poems, Effect of Music Tunes on Mankind's Sprit.

Giriş

Divan şiirinin bir derinliği vardır. Ona temelde bu derinliği verense kelimelere yüklenen anlamlarla birlikte zenginleşen çağrışım dünyası ve onu besleyen kaynaklardır. Divan şiirini tüm yönleriyle anlayabilmek ve onun derinliğine inebilmek, *şairin fikir ve hayal dünyasını oluşturan şahsi yönünü, divan şiiri malzemesini kullanmaktaki orijinalitesini tespit etmek* (Yeniterzi 1992: 59) için divan şiirinin kaynaklarının belirlenmesi, bilinmesi ve metni incelerken bunların göz önünde tutulması gerekmektedir.

Bugüne kadar divan şiirine muhteva bakımından yapılan yaklaşımlar ortaya koymuştur ki divan şiiri bireyden topluma, tabiata ve tabi ki bunlara dair her şeye kucak açmıştır. Daha da genişletecek olursak başta maşuk olmak üzere âşığın ve bu ikisinin arasına girenin yani rakibin maddi ve manevi tüm özellikleri, tarihe mal olmuş tarihî ve efsanevi tüm şahsiyetler, insanların birlikte yaşamalarının sonucu olarak ortaya çıkan bütün hâller -âdetler, gelenekler, görenekler, inanışlar, bayramlar, sporlar, çeşitli oyunlar, giyim kuşam vs.-, din ve tasavvuf, tabiat ana başlığı altında değerlendirilebilecek olan kozmik âlem, zamanla ilgili mefhumlar, dört unsur, hayvanlar, bağ ve bahçeler, bitkiler, meyveler, ülkeler, şehirler, dağlar, nehirler, denizler ve bütün bunların altına sıralanacak onlarca alt başlık, yüzlerce yıl divan şiirinin sanat anlayışıyla yoğrulmuştur.

Yukarıda bahsedilen konulardan incelemek üzere hangisini ele alırsak alalım çok zengin bir malzemeyle karşı karşıya geliriz. Biz burada hakiki ve batıl ilimler başlığı altında değerlendirilen ilimlerden biri olan musiki ilmi üzerinde durup musiki terimlerinden faydalanılarak meydana getirilen manzumelerin bugüne kadar ele alınmamış örneklerini ortaya koyarak bunları değerlendirmek istiyoruz.

İlm-i kimya, ilm-i simya, ilm-i nücum, ilm-i zayırçe, ilm-i reml, ilm-i kıyafet, sihir ve tılsım ile musiki, divan şiirinin zengin malzemelerinden olan ve kaynaklarda hakikî ve batıl ilimler başlığı altında değerlendirilen başlıca konulardır. Bunlardan çalışmamıza esas aldığımız ilm-i musiki, aralarında pek çok musikişinas bulunan divan şairlerinin oldukça rağbet ettiği bir alan olmuştur.¹ Divan şairleri söz konusu bu malzemeyle çeşitli mazmunlar ve edebî sanatlar

¹ Çok farklı meslek gruplarından olan divan şairleri arasında tahmin edileceği üzere çok sayıda musikişinas divan şairi de vardır. Avni Erdemir (1999). *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, Ankara: Tüsav Yayınları. künyeli çalışmada musikişinas divan şairlerinin sayısı 203 olarak belirlenmiş ve bu musikişinas şairler; yetiştikleri yüzyıllar, meslekleri, bağlı buldukları tarikatlar ve memleketleri açısından değerlendirilmiştir.

meydana getirmişler ve böylece manzumelerine renk katmışlardır. Oranları değişmekle birlikte bütün divan şairlerinin eserlerinde musikinın izlerine rastlamak mümkündür.

Hâl böyleyken eski devirlerden günümüze kalan muhtelif eserler de konuya ilgisiz kalmamış, musiki üzerinde önemle durmuşlardır. Musikinın icadı, makamlar, musiki aletleri, musikinın insan üzerindeki etkileri bu tür eserlerde ele alınan başlıca konulardır.

İlimlerin tasnifi ve nitelikleri konusunda birinci derecede bir eser sayılan Mevzû‘atü’l-Ulûm’da musiki hakkında bilgi verilerek musikinın önemi ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Musikinın insan ruhu üzerindeki etkileri üzerinde yorumlar getiren, ayrıca musiki ile ilgili teknik konuların da anlatıldığı eserde; Farabî, Şifâ İbni Seynân, Safiyüddîn Abdülmümin, Sabit bin Karra, Ebu’l-Vefâ El-Bûzcânî gibi musikinın temel eserlerini yazan müelliflerden de bahsedilmiştir. Yine eski bilimler konusunda ansiklopedik bir eser sayılabilecek olan ve aynı zamanda nasihat-nâme ve siyaset-nâme olarak kabul edilen Bedr-i Dilşâd’ın Murâd-nâme adlı eserinin 34. bölümü musikiye ayrılmış ve söz konusu bölümde bu ilim hakkında geniş bilgi verilmiştir. Buna göre musiki hem pratik hem de teorik tarafı bulunan sanatlar arasındadır. Nazariyat ve uygulama arasında sıkı bir münasebet vardır ve öncelikle teorik bilgilerin elde edilmesi gerekir. Esere göre musiki İdris peygambere verilmiş bir ilimdir ve o, bu sanatı heyet (astronomi), ilm-i hikmet (felsefe, hekimlik), nücüm (astroloji) ve tıp olmak üzere dört ilimden çıkarmıştır. Başka bir rivayete göre de bu ilmi Farabî düzenlemiştir (Ceyhan 1997: 149-150). Eserde hangi saatte hangi perdeden çalınmasının, okunmasının uygun olacağı, insanların ten renklerine ve yaşlarına göre hangi perdeden ve usulden çalınması gerektiği yönünde enteresan bilgiler de mevcuttur.

Yavuz Sultan Selim’e sunulan Deh-Murg adlı mesnevi ile, Nabi’nin Hayriyye’si, Sünbül-zâde Vehbi’nin Lutfiyye’si de musiki hakkında olumlu ve olumsuz düşünceleri içeren ve nasihat-nâme tarzında yazılan eserlerdir. Bu tür eserlerde değerli yüce bir sanat olarak değerlendirilen musiki, insan ruhuna taze can vermesi, kederi gidermesi, insanı neşelendirmesi, bünyesinde pek çok hikmet barındırması yönüyle ele alınır. Musikinın mahiyetinden ve özelliklerinden bahsedilir. Buna karşın musiki ile uğraşanların, musiki aletleri çalanların toplum tarafından hoş karşılanmadığı, onunla fazlaca meşgul olmanın iyi bir şey olmadığı da ifade edilir.

Rezm ve bezm tezdâdı içerisinde verilen ve eski toplum hayatının eğlence yönünü ifade eden bezm, sûr-nâme ve sâki-nâme gibi eğlenceden bahseden eserlerde de yoğun olarak kendini göstermiştir. Bir ilim olmasının yanı sıra her dönemde bezm yani eğlence hayatının vazgeçilmez bir ögesi olan musiki de işte bu tür eserlerde doğrudan veya dolaylı olarak üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Hemen her sûr-nâmede musiki ve musikiyle bağlantılı oyunlar, oyuncular ve gösteriler yer almıştır. *Düğün ve şenlikler sırasında müzik eşliğinde yapılan gösteriler, söylenen şarkılar, çalınan çalgılar, yapılan komiklikler izleyenleri eğlendirip onların güzel vakit geçirmelerini sağlıyordu. Bu eğlendirici işleri sanat ve meslek haline getirenler ve bunların özellikleri de sûr-nâmelerde anlatılmaktadır* (Arslan 2000: 263). Sâki-nâmeler ise içki meclislerindeki eğlenceleri çeşitli objeleriyle birlikte ele alan eserlerdir. Bu tür eserlerde musikiye ait özel bölümler bulunur ve musiki; hânende, sâzende, mutrib ve musiki aletleriyle söz konusu edilir. Örneğin, Revânî’nin İşret-nâme adlı mesnevisinde *“Der beyân-ı evsâf-ı sâz-ı dil-nüvâz” başlığı altında bazı musiki aletleri tasvir edilmiş ve bu musiki aletlerinin insan ruhu üzerinde derin etkiler bıraktığı ilgi çekici benzetmelerle dile getirilmiştir* (Canım 1998: 145-146).

Yukarıda bahsedilen değişik türdeki eserlerin yanı sıra kasidelerin nesib veya teşbib bölümlerinde musiki terimleri fazlaca kullanılmış olabileceği gibi, özellikle divanlarda çok sayıda beyit² bu tarzda yazılmıştır. Bunlara ilaveten tamamen musiki terimleri kullanılarak

² Divanlarda musiki terimleriyle yazılmış olan beyitler esas alınarak yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Ahmet Arı (2000). “Sakıb Dede Divanı’nda Musiki”, Sivas, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.9, s. 289-304.; Mehmet Arslan (2000). “Kadı Burhâneddin Divanı’nda Mûsiki”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi

gazel, kasîde, şarkı, tahmîs, murabba, mütezâd, târîh, kıt'a, mesnevî, bahr-i tavîl vb. nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler de bulunmaktadır. Hatta mektup şeklinde yazılmış mensur örnekler mevcuttur. Mektup gibi bir tür ile bahr-i tavîl gibi örneğine az rastlanır bir nazım şeklinin bile musiki terimleriyle yazılmış olması ilginç görünmektedir.

Musiki Terimlerinin ve Makamlarının Divan Şiirinde Kullanımı

Başlı başına musiki terimleriyle yazılmış manzumelerde veya beyitlerde çeşitli musiki aletleri, bunların özellikleri ve ilgili terimler doğrudan doğruya sözlük anlamlarıyla kullanıldığı gibi bazen de tevriyeli ve mecazi anlamlarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Örneğin, Sâmî'den aldığımız aşağıdaki beyitlerde verilen altı çizili kelimeler, sözlük ve terim anlamlarıyla değerlendirildiğinde farklı anlamların ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır.

Nühüft bir makam adıdır. Ancak beyitte terim anlamının yanı sıra sözlük anlamı olan gizlemekle ön plana çıkmaktadır.

İdemez 'aşkı nühüfte dil-i zâr
Ney gibi nâlesin eyler izhâr (Sâmi).

Müberka da bir makam adıdır. Aynı zamanda beyitte "ruhsâr" kelimesiyle birlikte anıldığı için peçe, örtü anlamını da çağrıştırmaktadır.

Olsa ol şûh müberka'-ruhsâr
Dem-i nevrûz açılır zülf-i nigâr(Sâmi).

Türk musikisinin en eski makamlarından olan bûselik her ne kadar "Ebû-Selik"³ özel isminin bozulmuş bir şekli de olsa divan şiirinde öpücük anlamına gelen bûse kelimesiyle ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Bûselik nağmesin itdi cânân
Ağzını öpeceğim geldi hemân (Sâmi).

"Edâ-yı bûselikde behre-yâb itmezse 'uşşâkı
Çıkar evc-i 'irâka muttasıl üftâdeniñ zârı (Piriştineli Nûri).

Bu noktada metin şerhi yaparken kelimelerin terim anlamlarının bilinmesinin ve dikkate alınmasının önemi karşımıza çıkmaktadır. Çünkü divan şairlerimizin büyük bir çoğunluğu devrin bütün ilimlerine vâkıf olan âlim ve sanatkâr şahsiyetlerdi. *Bu şairlerin dinî, edebî, tasavvufî kültürleri yanında diğer sosyal ve fen ilimlerine olan vukufu eserlerine de aksetmiştir. Değişik ilim dallarına ait terimler klasik şiirmizde sık sık ele alınır. Bunlar; din, tasavvuf, edebiyat, sarf ve nahiv, musikî, hat, mantık, hukuk, tıp, kimya ve astronomi gibi birçok ilim koluna ait olabilir. Bunlar yanında; savaş ve savaş aletleri, içki ve içki meclisleri, satranç, spor, atçılık ve avcılıkla ilgili terimler; eser, şehir, memleket, nehir ve dağ isimleri; dinî ve efsanevi kahramanlar ve tarihî şahsiyetlerin adları yer alır. Ancak bütün bunlar yalnızca ismen*

Yayınları, s. 87-108. ; Mehmet Arslan (2000). "Nedim Divanı'nda Mûsikî", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 43-86.; Mustafa Aslan (1998). "Sami Divanı'nda Musiki", İstanbul, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S.6, s. 35-62.; Mustafa Aslan (1998). "Cevrî Divanı'nda Mûsikî", *Türk Kültürü* Yıl 36, S. 422, s. 361-371; Mustafa Aslan (1999). "Nazım Divanında Mûsikî", Sivas, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.8, s. 263-284.; Mehmet Sait Çalka (2008). "Nev'î Divanı'nda Mûsikî Terimleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring, s. 179-193.; Kamile Çetin (2009). "Musikî ve Musikî Terimlerinin İbrahim Râşid Divanı'ndaki Yansımaları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter, s. 199-225. Ayrıca 14 ve 20. yüzyıllar arasında yaşamış olan divan şairlerinin eserlerinden hareketle divan şiirinde musiki üzerine bir tez hazırlanmıştır. Tezde değişik şairlerden alınan şiir örnekleri ve beyitlerde geçen musikiye ait kavramların yüzyıllara göre dağılımı verilmiştir: Neşe Can (1993). *Osmanlı Dönemi Türk Şiirinde Musiki Mevhumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³ Ebû-Selik: Bûselik makamının eski ve asıl adı. Zamanla bûselik denerek Türkçeye uydurulmuştur. Ebû-Selik IX. asırda yaşamış, ilk İran şairlerinden (Yeni Farsça ile yazanlardan) biridir (Öztuna 2000: 109).

zikredilmez, divan şiirinin tedâîlere dayanması özelliğiyle, terim ve isimlerin ardında çağrışım zinciriyle pek çok olay, efsane, rivayet ve inanışlar hatırlatır (Yeniterzi 1992: 60-61).

Bir metin içerisinde geçen herhangi bir musiki teriminin ya da makamının hem gerçek hem de mecaz anlamını düşünmek o metni yeterince anlamak için yeterli midir? Pek çok ilme vakıf olan divan şairlerimizin musiki ilminin hemen her yönüne, bu arada musikinin insan ruhu üzerindeki etkilerine dair bilgi sahibi olacakları ve bunu şiirlerine aksettirecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu düşünceden hareketle musiki terimlerinin ve makamlarının divan şiirinde mecazlı veya tevriyeli kullanımlarına ek olarak musikinin insan ruhu üzerindeki etkilerinden ve bunun divan şiirine olan yansımalarından bahsetmek istiyoruz.

Tezkiretü'l-hikem fî tabakati'l-ümemi adlı eserde; Emir Seyfûddeve Hemedani'nin sazaneleri birgün bir fasıl yaptıktan sonra, Şeyh Fârâbî, kendi cebinden biraz ağaç parçaları çıkarıp onları birbirine taktığında bir acayip saz meydana getirmiş ve bu aleti çalınca, mecliste bulunanlar, kendilerinden geçinceye kadar gülmüşler. Farâbî, bu çalgı aletini söküp yeniden kurarak çaldığında, bu defâ orada bulunanlar ağlamaya başlamış ve son defa bu aleti söküp başka bir şekilde kurup çaldığında, mecliste bulunanlar derin bir uykuya dalmışlar. Bunun üzerine Fârâbî aletini alıp kimse görmeden meclisten uzaklaşmıştır. Bir müddet sonra uykudan uyananlar Fârâbî'yi görememişlerdir. Seyfûddeve, Fârâbî'nin bu musikişinaslığından dolayı ikramda bulunmuştur (Kalender 1987: 362).

Fârâbî'ye göre makamların insan ruhu üzerindeki etkileri şöyle tasnif edilmiştir: Rast: Sevinç, Rehâvî: Ağlama, Kûçek: Hüzün ve elem, Büzürk: Korku, İsfahân: Cevr (eziyet), Nevâ: Lezzet ve ferahlık, Uşşâk: Gülme, Zîrgüle: Uyku, Sabâ: Yiğitlik, Bûselik: Kuvvet, Hüseyinî: Barış, Hicâz: Tevâzu (Kalender 1987: 362).

Ladikli Mehmed Çelebi Zeynu'l-Elhân'da makamların insanlar üzerindeki psikolojik tesirlerini şöyle sıralamaktadır: Nevrûz makamı; gerdaniye, pençgâh ve zâvilinin tesirleri gibidir. Bunların bir kısmı da kulağa rahatlık verecek bir şekilde hatta bir çeşit hüzün ve gevşeklik hissettirmektedir. Zîrefgend, büzürk, zengüle, rehâvî, hüseyinî ve hicaz makamları edvâr ve bir kısım risalelerde olduğu gibi aynı tesiri yapmaktadır. Ancak geveşt, şehnâz, hisâr, hümâyûn, müberka, bestenigâr, sabâ, rekeb ve isfahânın tesirleri, büzürk, rehavî ve zirefkend makamlarının yaptığı tesir gibi olduğu söylenmektedir. Mâyê, selmek, nühüft, nevrûz, beyâtî, uzzâl, evc ve hûzinin tesirleri, hicâz ve zengülenin tesirleri gibidir. Edvâr sahibi bazı kimseler Safiyüddin Urmevî'den naklederek rehâvî makamına ağlamayı, zirefkende üzüntüyü, büzürke korkuyu, isfahâna cömertliği, irâka lezzeti, zengüle uykuyu, nevâyâ cesareti, bûseliğe kuvveti, hüseyinîye anlaşmayı, hicâza alçakgönüllüğü şiddetlendiren makamlar adını verdiğini rivayet etmektedirler. (Kalender 1987: 363, 364).

Şimdi bu bilgilerden edindiğimiz bakış açısıyla aşağıdaki beyitlere bir göz atalım.⁴

Ger hüseyinîyi bileydi zühhâd
Gayri itmezdi Yezîdâne 'inâd (Sâmi).

“Eğer zâhidler hüseyinîyi bilselerdi artık Yezîd gibi inat etmezlerdi.” anlamına gelen beyitte dikkatleri üzerine çeken ilk husus, Hz. Hüseyin ile Yezîd'e yapılan gönderme olabilir. Her iki isim bir arada kullanılarak Kerbelâ olayına telmihte bulunulmuştur. Ancak söz konusu beyit Sâmi'nin musiki terimleriyle yazdığı 63 beyitlik mesnevisinden alınmıştır. Dolayısıyla beyitte geçen hüseyinî metnin tamamı içerisinde ele alındığında aslında ilk bakışta bir makam olması yönüyle fark edilmektedir. Hüseyinî makamı yukarıda da bahsedildiği gibi “barış” temsil eder. Yani bu durumda beyit, “Eğer zâhidler hüseyinîyi yani barışı bilselerdi artık Yezîd gibi inat etmezlerdi.” şeklinde yorumlanabilir. Aksi takdirde zahidlerin hüseyinî makamını bilmemeleriyle Yezîd gibi inat etmeleri arasında bir bağ kurulamamaktadır. Musiki terimleriyle yazılmış bir manzumede hüseyinî kelimesini yalnızca Hz. Hüseyin'i ifade eden yönüyle ele

⁴ Metnini çalışmamız içerisinde verdiğimiz manzumelerden örnek gösterirken örneğin sonuna sadece şairin ismini verdik.

almak ve beyti o yönde değerlendirmek de doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Hz. Hüseyin, Yezîd ve insanda barış hissi uyandıran hüseyinî makamının zengin çağrışımlarıyla beytin anlamı oldukça derinleşmektedir.

Âşık Ömer'in murabbasından aldığımız aşağıdaki bölümde yine makamların insan ruhu üzerindeki etkilerine göre kullanıldığı görülmektedir. Rast ve acem (sevinç)'le yapılan başlangıçla birlikte ısfahân ile küçek (hüzün, elem ve cevr), hüseyinî ve segâh gibi rahatlık veren makamlara dönüşür. İnsana kuvvet ve cesaret hissi veren "bûselik ve nevâ"nın aynı mısradaki buluşması da yine tesadüfi değildir.

Sâkiyâ râst u 'acem rûmîden eyler iftitâh
İsfahân ile küçek ola hüseyinîyle segâh
Bûselikden çok nevâlar ide semt-i çâr-gâh
Hem daği 'aşk-ı hafâdan kendi râzın diñle sen (Âşık Ömer).

Ruhi Kalender, Lâdikli Mehmed Çelebi'nin Zeynu'l-Elhân adlı eserinde makamların insanlar üzerindeki psikolojik tesirlerini sıralarken geveşt, şehnâz, **hisâr**, hümâyûn, müberka, bestenigâr, sabâ, rekeb ve ısfahânın tesirlerinin; **büzürk**, rehâvî ve **zîrefkend** makamlarının yaptığı tesir gibi olduğunu söylemektedir (1987: 363). Yukarıda hangi makamın hangi duyguyu verdiğini açıkladığımız kısımda zîrefgendi üzüntü, büzürgünse korku hissi verdiğini söylemiştik. Lâdikli Mehmed Çelebi'nin açıklamalarından da anlıyoruz ki bu üç makam aynı gruba dahildir. Bu durumun Cemâlî'nin müstezadından aldığımız aşağıdaki beyitte adı geçen üç makamın neden bir arada kullanıldığına açıklık getirdiğini düşünüyoruz.

Ğam şehri hisârındaki zîr-efgen-i zülfi
Çekdi dili bende
Bu mertebe büzrüklere çokdur ki olur az
Kim yâr ola dem-sâz (Cemâlî).

Beyitte geçen "gam şehri" ifadesinin "üzüntü ve korku" gibi olumsuz duygular veren makamlarla anılması da yine bilinçli bir tercihin sonucudur. Musiki açısından baktığımızda bu şekilde bir değerlendirmeye imkân veren beyit, konumuz dışında tuttuğumuz zülf-bend-dil ilişkisi içerisinde ayrı bir incelemeye de tabi tutulabilir.

Şâkir Mehmed Divanı'ndan bulunan bir bahr-i tavîlden aldığımız aşağıdaki bölüm, segâh makamının insanı rahatlattığına, hüzzâmın ise can dayanamayacak kadar hüzün verici bir makam olduğuna işaret etmektedir. Ruhi Kalender de hüzzâmın şiddetli hüznü ifade ettiğini belirtmektedir (1987: 366).

Mutribân itse segâh nağmesin icrâ güzelim mâye-i cân râhatu'l-ervâh bulur bâ-huşûş eylese hüzzâm-ı 'atîk hem daği hüzzâm-ı cedîd yok yok eger sâdece hüzzâm daği pek hoş olur şett-i 'arabân nağmesini gösterecek olsa eger tâkat olur mı aña cân mı çayanur dil-keş olur evce çıkar âh u figân (Şâkir Mehmed).

Sabâ ile ırâk makamlarından oluşan bestenigâr makamı zühdü nakleder (Kalender 1987: 366). Aşağıdaki beyitte de bestenigâr makamı zühd duygusunu veren sûfi kelimesiyle anılmıştır.

Nola beste-nigârı olsa şûfi ol büt-i nâzuñ
Fireng-i çin-i zülfinde niçe sâlûsı var hayrân (Hâtem).

İncelemeye aldığımız metinlerin içinde bulunmamasına rağmen güzel bir örnek olması bakımından râst makamının sevinç verici oluşu etrafında şekillenen aşağıdaki beyti vermek istiyoruz.

Nağme kılsun mutribiñ dâ'im hevâ-yı râstdan
Bâr-ı ğamdan serv-i âzâduña hiç ham gelmesün (Çalka 2008: 189).

“Mutribin daima rast makamından nağmeler söylesin. Böylece gam meyvesinden, yükünden serv gibi olan boyun hiç eğilmesin.” Rast makamı sevinç vericidir. Dolayısıyla rast dinleyen gamdan uzaklaşır.

Yine elimizdeki metinlerin içinde bulunmayan Nedim’in bir kasidesinden aldığımız şu beyte bakalım.

Nihâvend ü Irâk âhengi oldı bâ‘is-i şâdî
Bugünden sonra nevbet geldi bir fasl-ı Sıfâhân’a (Macit 1997: 69).

Nihâvend ve irâk mutluluk sebebiyse ve bu iki makam varken ısfahâna nöbet tutmak düşünüyor ise ısfahân olumsuz duygular veren bir makam olmalıdır. Yukarıda Fârâbî’nin de dediği gibi ısfahân insana cevr yani eziyet duygusu vermiş.

Buraya alarak incelediğimiz örneklerin sayısını çoğaltmak mümkün. Ancak buraya kadar verdiğimiz örneklerin divan şiirinde makamların insan ruhu üzerindeki etkilerinin nasıl işlendiğini göstermesi bakımından bir fikir verdiğini düşünüyoruz.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda musiki terimlerinin gerçek anlamlarının dışında tevriyeli ve mecaz anlamlarıyla da kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak beyitlerde geçen makamların insan ruhu üzerindeki etkileri göz önünde tutularak bu konuya dikkat çekilmemiştir. Biz, bu çalışmamızda ele aldığımız metinlerde geçen bazı makamlar üzerinden bu konuya da değinerek araştırmacılara farklı bir bakış açısı kazandırmak istedik. Tabii ki beyitlerde adı geçen makamların her zaman belli bir duyguyu verdiği iddiasında değiliz. Sadece, manzumelere ya da beyitlere bir de bu gözle bakınca bu metinlerin anlam dünyalarında farklı kapıların aralanabileceği inancındayız.

Değişik nazım şekilleriyle yazılmış manzumeleri, tespit edebildiğimiz musiki terimlerinin altını çizerek aşağıda veriyoruz. Musiki terimlerinin yoğun olarak kullanıldığı bu manzumeler, söz konusu terimlerin hangi kelime kadrosuyla ve ne şekilde kullanıldığını göstermeye yardımcı olacaktır.

Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler

1. Feyzî Efendi Divanı’ndan musiki terimleriyle yazılmış bir gazel örneği:

(Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün)

- 1 Hâk-pây olsam ‘aceb mi yoluña ey şâh-nâz
Çün tevâzu‘ birle buldı rif‘ati ehl-i niyâz
- 2 Eyle ‘uşşâka muhayyer bûselikden itme dûr
Evc-i gerdâniyyeden feyz aldı şeh-nâzım biraz
- 3 Geldi gül devri diyü dil bülbüli eyler nevâ
Dostlar evvel gördi şûhı itmesün ‘azm-i hicâz
- 4 Nağme-i mâhûrı kâr-ı nakş ider savt-ı ‘acem
Su‘be virdükçe sabânın faslına nâz u niyâz
- 5 Gûş idenler feth-i bağdâdı kalur dem-beste lik
Çâr-gâh ile hevâ tebdîl ider ehl-i mecâz
- 6 Fasl-ı nikrîzi ‘arâzbâr ile maḥlûṭ eyleyen
Eylesün bir dem beyâtiden makâm-ı ser-firâz

- 7 Fâriğ ol Feyzî uzatma gel makâmâtı yeter
İtmesün ehl-i hevâ senden uşanup ihtirâz (Karagöz 2004: 233).

2. Âdile Sultan Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir gazel örneği:

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

- 1 Ehl-i 'aşka şevk-i kalb ü zevk-i cândır mûsikî
Hoş hevâdır mü'mine hâlet-resândır mûsikî
- 2 Sûz-nâk eyler Hicâz'ı perde-i 'uşşâkdan
Ceng-i A'cem ü nevâ-yı İsfahândır mûsikî
- 3 'Âşıkı eyler sa'îd her bir demin bir gûne 'îd
Güş-ı ser-mest-i sabâya sûr-ı cândır mûsikî
- 4 Diñle 'âşık hoş şafâdır cânlara feryâd-ı ney
Kim semâ' içre kudûm-ı 'âşıkândır mûsikî
- 5 Râstdır sûz-ı dil-ârâya makâm-ı evcede
Ol zihî minnet zihî hikmet-beyândır mûsikî
- 6 Bu ne âheng kim götürür raksa çarhı 'Âdile
Mutrib-i 'aşkı işit cândan nişândır mûsikî
- 7 Mûsikî tavşife şıgmaz defter ü dîvânlar
Haste-i 'aşka 'aceb rûh-ı revândır mûsikî (Özdemir 1996: 444).

3. Hâtem Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir kaside örneği:

Fihrist-i Maqâmât u Uşûlât Ber-Vech-i İmâ vü Rumûzât

(Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün)

- 1 Beni Kays itdi hâlâ râst-bâlâ bir şeh-i hûbân
Ki zencîr-i ham-ı zülfinde biñ Leylâ'sı var pinhân
- 2 Rehâvî-yi fireng-i zülfine reh-yâb olup mutrib
Revâ-yı çini bi-âheng ider bâ-bang-ı hâdî-şân
- 3 Pür-eflâk olsa âh-ı penc-gâhı 'âşık-ı zâruñ
Muhammes şîr-pençeyle iderdi çarhı nâ-sâmân
- 4 Amân ey bî-amân zenbûrek-i nikrîz-i gamzeden
Ki anuñ feth-i darb-ı destidür ma'mûre-i destân
- 5 Şebistân-ı hayâlim mâh-ı Nişâbûr'a baş itsem
Olur hayfâ ser-i refât ümîdim gibi reh-pîçân
- 6 Çekilmez kuhl-bâr-ı İsfahân 'ayn-ı hayâlimde
O şûhuñ mîl-i ebrû-yı hafîf-i nâzıdır her ân
- 7 Ser-âveng-i hevâ-yı pîçîş-i mâhûr-nâz itmiş

- Nesîmi zülf-i çenber-beste bir tıfl-ı nigâristân
- 8 Nevâ-yı bülbül-i teb-hâle-dâr-ı la'li reşk eyler
Dehân-ı ğoncaya şebnem sakîl olmazsa da çendân
- 9 Niyâz u nâzı ter-dâmân ider gülgüne-veş 'uşşâk
Ber-efşân-ı 'araç ruhsârın itse âteşin-efşân
- 10 Şeb-âvîz olsa da âvâze-i 'ârif beyâtîdir
Sözüm yok tercemân-ı sûfiyândır bezm-i hağ-gûyân
- 11 Nühüft itse tekâver şivesin ol şeh-süvâr-ı nâz
Anı çifte dü-yekle cünbiş-endâz eyler 'ayyârân
- 12 Hotozlu ğoncayı itmiş 'Acem ferzendi der-destâr
Anuñ-çün ber-ser üfürdür hevâ-yı bülbül-i nâlân
- 13 'Aşîrân-ı 'Acem âşüfte bir ferzend-i istignâ
Nihâl-i nâ-hırâmın terk-i darbıyla ider mey-sân
- 14 O âhû-yı nihâvendî sebük-reftâr ise çendân
Yine darbeyn-i çeşmân-ı gâzâlâneñ ider pûyân
- 15 'Arazbâr-ı cefâ âzâr-ı cevher-dâr-ı dilberdir
Ne deñlü nîm-sakîl olsañ degül şüfi saña şâyân
- 16 Baba tâhir gönülden çıkma ey meh sûd-mend olmaz
Nesîm-âsâ remel-gün olsa remmâl-i rehüñ cûyân
- 17 Sabâya el şalar yelpâze-i zülfüñ deyü şâyed
Olur her sûya şebhâl-i nigâhım fâhte-veş perrân
- 18 O çâr-ebrû nigâr-ı nâzı zîb-i çâr-gâh itmiş
Olaldan çâr-darb-ı nağşbendî sırrına çeşbân
- 19 Şikest itdi hüseynî perdesin âvâze-i hüsni
O şühuñ tâ hağ-âver sâde tüyin meşk ider el'ân
- 20 O tıfluñ bûselik der-kârına ser-rişteler virmiş
Şarîr-i sübha-i devr-i kebîr-i çille-i merdân
- 21 Ser-â-ser der-'aşîrân üstüvâr-ı mezra'-ı hüsnuñ
Niçün devr-i revân-ı âla haş olmuş ruhuñdan ân
- 22 Yarım ağızla neyzen gibi kürdî şühuñ gördüm
Gelû-yı şîşe-i nâzında nîm devr-i perî-rûyân
- 23 Müselles vefk-i istignâ-yı der-kârı segâh itseñ
Bilürler fi'l-aşıl fer'-i kenârı hağka-ber-guşân
- 24 Hisâr-ı nâliş-i dildir tağaşşün-kerde-i 'âşık
Aña sengîn semâ'î-yi cefâdan yapıtur eyvân

- 25 Ruḥı mihr-i hicâz ol meh-veşüñ vaşında zann eyler
Füsün-sâz-ı hilâli gûş iden aksak-semâ'î-hân
- 26 'Arağ-rîz-i ruḥ-ı her hefti bir mihr-i 'ırâkîñiñ
Müsebba' kevkeb-ârâ çarḥı hiç eyler mi bâlâ-şân
- 27 O şeh-nâzuñ nedendir bilmem âzâr-ı dil-efgârı
Hezec-pîrâ-yı âhim itdi hem-âheng-i serhengân
- 28 Dem-i vuşlatda gerdâniyye faslın tîz gûş itse
Cenâb-ı şeyḥ olur yügrük-semâ'îlerle hû-gerdân
- 29 Muḥayyer mi şanur vuşlat deminde kendüyi zâhid
İderken evsatü'l-hâl-i nüvâziş ḥâhişi lertzân
- 30 Nola beste-nigârı olsa şüfi ol büt-i nâzuñ
Fireng-i çîn-i zülfinde niçe sâlûsı var ḥayrân
- 31 Ser-â-pâ râhatu'l-ervâh idi ol tıfl-ı ḥandâ-ḥand
İdeydi nîm ḥaff-i gül-be-şekker la'lini erzân
- 32 Ne çend âvâz-ı âvîz-i zebânım evc-hîz itsem
Olur asma karâr-ı ḥâme nîm devr-i revân pâyân
- 33 Serây-ı vâdisi serheng'edâ edâlarım Ḥâtem
Virince 'arşa-i rağbetde esb-i ṭab'ıma meydân (Varışoğlu 1997: 248).

4. Piriştineli Nûrî Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir kaside örneği:

Kaşide Bi-Elfâz-ı Maḳâmât

(Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün)

- 1 Melâḥat goncası yüz gösterüp şâd itdi gülgârı
Dem-â-dem 'andelîb-âsâ figândır 'âşıkñ kârı
- 2 Görenler İsfahânî sürmedir dir çeşm-i mestinde
Sabâ iklîmine vardı sadâ-yı ḥüsn-i dildârî
- 3 Edâ-yı büselikde behre-yâb itmezse uşşâkı
Çıkar evc-i 'ırâka muttasıl üftâdeniñ zârı
- 4 Nühüftür gamzesinde ḥâb-ı nâz îmâ ider dilber
Yegâh 'arz-ı cemâl eylerse çok mı 'âşıka bârî
- 5 O yârîñ mûların temsil iderdim sünbüle ammâ
O kürdî dilberi vâkıf ider esrâra âgyârı
- 6 Hayâlîm penc-gâhda tâlib-i kâlâ-yı vuşlatdır
Muḥayyerdir o şehnâz eylesün isterse bâzârı
- 7 Kaçar râst gelse benden ol güzel nâz u niyâz eyler
Usûl ile hüner şayd eylemekdir öyle mekkârî

- 8 O yâr-i 'işve-kâr zâtında tâhir bir güzel ammâ
Vefâ üzre degildir neyleyim bir lahza etvârı
- 9 Ne mümkün râhatu'l-ervâh ola ehl-i nevâ mücrim
Hicâz iklimine teb'îd ider 'uşşâk-ı nâ-çârı
- 10 Segâh feryâdına raħm eyleyüp beste-nigâr olmaz
'Arazbâr perdesinden herkese keşf itme esrârı
- 11 Hümâyûn hâtırı olsun güşâde vaqt-i nevrûzda
Rehâvî nağmesiyle eyle tatyîb tab'-ı dildârı
- 12 'Aceb mâhûra meyl itmez nihâvend tâzesi ammâ
'Acemdir söylemek hâcet degildir mâye-i yârı
- 13 Hüseyinîye irişdi nâle-i dil-sûz yine Nûrî
Cihâmı rûşen eyler ol perîniñ tâb-ı ruhsârı (Nûrî Divanı: 70b).

5. Ahmed Beg (Dükâkinzâde) Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir müstezâd örneği:

- (Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fa'ûlün)
(Mef'ûlü Fa'ûlün)
- 1 Mutrib ele al şâzuñı kıl nağmeñe dem-sâz
Râst eyle ser-âğâz
Seyr eyle 'Irâk ile Sıfâhân'a hoş-âvâz
Keşf ola bize râz
- 2 Kûçek dehenüñ kışşasını büzrüg idenler
Yok yere yilerler
Zengûle sadâsına uyup bulmadı hem-râz
Hiç dimedi uymaz
- 3 Gûş eyle rehâvîde bugün savt-ı hüseyni
Gel hüsn-i hasenden
Var mülk-i hicâza iriş ey tâlib-i sehnâz
Ur cehd ile pervâz
- 4 Çün bûselik âvâzını gûş eyleye ey dost
Ney gibi nevâdan
'Uşşâk-ı perâkende olur cümle hoş-âvâz
Çün murğ-ı sühan-sâz
- 5 Âvâzeye gûş oldu vü nevrûz ile selmek
Cân kulağın açup
Gûş eyle nedür 'ârif iseñ remz ile sehnâz
Ey 'âşık-ı cân-bâz
- 6 Gel mâye nedür diñle bu gerdâniyeden kim
Keşf ola bu esrâr
'İşveyle hisâr eyledi ol turra-i tannâz

- Her perdede biñ râz
- 7 Yekgâh u dügâh ile segâh ile vü çârgâh
Çü şu'be bulardur
Taḥsîn ide gûş eyler ise Sa'dî-i Şîrâz
Aḥmed yûri gel vaz
- 8 Kânûn ile çeng iñlese tanbûr ile şes-târ
Zâr olsa kemânçe
'Ûd ağlasa nây iñlese berbatla ser-âgâz
Râz eylese ibrâz
- 9 On iki makâm oldu yine on iki burcuñ
Eṭvârına ķâ'im
Âvâze yedi oldu yedi yılduza dem-sâz
Ḥoş oldılar enbâz
- 10 Dört şu'beyi bil remz-i 'anâşîrdan olupdur
Çün gice vü gündüz
Maḥbûb ile mutribile ye iç eyle der-endâz
Kim şınmaya hiç sâz (Süzen 1994: 72).

6. Cemâlf Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir müstezâd örneği:

- (Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fa'ûlün)
(Mef'ûlü Fa'ûlün)
- 1 Dil perde-i 'aşkuñda çekelden berü âvâz
Ey ğamzesi ğammâz
Sevk eyledi müştâķ makâmında ser-âgâz
Keşf itmek için râz
- 2 Kûçek dehenüñ rûy-ı müberka'da nühüft it
Dil büseliginden
Kim râhat-ı ervâhdur olmaķ aña hem-râz
Bu ķalb-i ser-endâz
- 3 Çün ḥâsid-i reh-zen güle gördükçe ğamuñdan
'Uşşâk muhayyer
Sermâyesidür râst eger eyleye pervâz
Murğ-ı dil-i şebâz
- 4 Rûḥ almağ için dâne ferah sünbülesinden
Sen lebleri zemzem
Ger râh-ı rehâvîde ķılup seyr idesin nâz
Ĝamdan gele dil vâz
- 5 Gör nâlini 'uzzâl-i safânuñ ki açup göz
Ĝisû-yı siyâha
Çevgân ile mâhûr diyü oldu nażar-bâz
Ey serv-i ser-efrâz
- 6 Şad-pâre gönül bestesidür zülfi nigârnuñ

- Nakşını görelden
Sevdâyılığı kılmağa tasnîf ider âgâz
Sûz ile düzüp sâz
- 7 Seyr itdi Sıfâhân u 'Irâk irdi Hicâz'a
Çininde saçınıñ
Nevrûz kılup rûzı 'Acem'den çeken âvâz
Göstermege i'câz
- 8 Ğam şehri hisârındaki zîr-efgen-i zülfi
Çekdi dili bende
Bu mertebe büzüklere çokdur ki olur az
Kim yâr ola dem-sâz
- 9 Savt-ı tarab-engîzidür edvâr-ı zamânuñ
Çün nağme-i selmek
Kânûn idinüp anı bu nâzük gâzeli yaz
Ol kâfiye-perdâz
- 10 Yağ 'ûdı nefesden oda ur deffe tabance
Tâ evc-i semâdan
Cengin düşürüp Zühre-i zehrâ-yı tarab-sâz
'Arz itmeye âvâz
- 11 Ol hüsn-i hüseynî ki anuñ hulkı hasendür
Nâz itse Cemâlî
Nâzük lebini bil ki kılur câna nevâ-sâz
Çünkü kıla seh-nâz
- 12 İrdi çü sözüñ ehl-i kelâm içre kemâle
Gösterdi hayâlûn
Selmanilere Fârs u Sa'dîlere Şîrâz
Tâ kim ola mümtâz (Derdiyok 1994: 101-102).

7. Şâkir (Seyyid Mehmed) Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir bahr-i tavîl örneği:

Bahr-i Tavîl Der-Ta'dâd-ı Mağâmât

(Fe'ilâtün)⁵

1 Pür-'arak geldi o sultân-ı 'Irâk bezm-i meye var bilesince nice biñ rind-i 'Irâkî-i muhâlif ki idüp hâle gibi beste-nigârım kaçırup neş'e-i cânım evic-ârâ-yı cihânıma didüm gel şuradan kırtulalım hem gidelim bâri Hicâz'a ki muhâlif bizi görmez bozalım hey'etimiz müste'arî câme ile gel olalım yola revân

Mutribân itse segâh nağmesin icrâ güzelim mâye-i cân râhatu'l-ervâh bulur bâ-huşûş eylese hüzzâm-ı 'atîk hem dağî hüzzâm-ı cedîd yok yok eger sâdece hüzzâm dağî pek hoş ola sett-i 'arabân nağmesini gösterecek olsa eger tâkat olur mı aña cân mı tayanur dil-keş olur evce çıkar âh u figân

⁵ Birinci beytin ilk mısrası: 27 Fe'ilâtün 1 Fe'ilün, ikinci mısrası: 25 Fe'ilâtün 1 Fe'ilün. İkinci beytin her iki mısrası: 25 Fe'ilâtün. Üçüncü beytin ilk mısrası 24 Fe'ilâtün 1 Fe'ilün, ikinci mısrası 30 Fe'ilâtün. Dördüncü beytin ilk mısrası: 26 Fe'ilâtün, ikinci mısrası 25 Fe'ilâtün. İki yerde vezin bozuk.

2 Râst geldik o rehâvî güzeli didi bize itmedi mi size bu sâz kâr idem âgâze size peng-gehi hem daği nikrîz yolın göstereyim hem daği zâvîl gezinüp nağme-i mâhûr nic'olur bildireyim bûseligi mâhur ile mezc ideyim râh-ı büzürgân budur ey 'âşık-ı şûrîde saña sûz-ı dilârâ

Sûz-nâk oldu gönül didim aña ben de ta'arruzla hisârûn yolını sen ne bilürsin saña ben göstereyim semt-i nihâvendî daği aña nihâvenddeki bu sünbûleler nice ter ü tâze olur şimdi saña eyleyim âgâze nişâbüri de seyr ile nişâbüreki de rekb ile pek tatlı olur ey şeh-i hûbân

3 Bu dügâh perdesini båd-ı sabâdan nice gûş itdigimi zemzeme-i sîneme şor çâr-gehi ben bu müberka' güzele kûçeki iken gül-'izârında hüseynîye çıkardım ki hüseynîyi daği necede düşürdüm ki varup gitmeye kürdî siteminden horasâna bize bir bûselik ihsânını me'mül iderim

Bûselik olsa 'aşîrân benim ol sûz-ı dilim yârime kâr eyleye de semt-i hisâra gide zîrâ ki hisâr bûseligiñ câyıdır ammâ ki hicâzî tuçalım belki hümâyûn makâmın şerefiyle bize 'uzzâl idemez hem de o şeh-nâz idemez hem şeh nâz bûseligi kılsa sipih içre muhayyer ne olur bûselik olduğda muhayyer ola zîr-efkende bu ihsânına hayrân

4 Bî-nevâ 'âşîka sen eyle 'aşîrân nevâ-yı keremiñ itme nühüft rûyuñı zîrâ ki figân itmek ile indi yegâha nefesim hem bu sıfâhânda ne bulduñ ki sıfâhânek ile nice bir 'uşşâka bu hûzî nağamâtıñ idesin bir de bevâtî kerem it yâ 'arabân ile ki nevrûz-ı 'acemdir bu gönül şâd ola cânâ

'Acemâne bir edâ kılsa 'acem ile 'aşîrân ferah-efzâ olur ey tâhir-i dâmen tahîrâne bize vir bûseligi eyleme gerdâniye gel hem daği gerdâniyeden bûseligiñ lezzeti ber-vech-i 'arazbâr olamaz sen de 'arazbâr ile kırtardıñ 'ırâkîler elinden anı ey Şâkir-i âşüfte vü nâlân (Şâkir Mehmed: 88a ve 144a).

8. Âkif Paşa'ya ait musiki terimleriyle yazılmış bir mektup örneği:

Pür-nakş u nigâr behcet-i bî-şümâr olan makâm-ı vâlâ-pâye-i meserret-vâyelerine nağamât-ı rengîn-i du'â ve terennümât-ı dil-nişîn-i şenâ ihdâsıyla nây-ı hoş-nevâ-yı hâme bu zemînde perde-güşâ-yı usûl-i ihlâş-nâme olur ki, dü-yek sa'ât şoşbet-i dil-güşâları râhatu'l-ervâh-ı devr-i revân ve neş'et-efzâ-yı dil ü cân olmağla, kâffe-i zebânımız zîkri cemîlllerine beste ve zemzeme-i şenâları evkât-ı pengâhîde evc-i a'lâya peyveste kılındığı bî-iştibâhdır. Şevk ü maşabbetleriyle meyân-hâne-i devrinde nühüfte olan mânend-i dügâh-ı dü gâzel güşâde vesatât-ı hâme-i râst-rev-i sabâ-reftâr ile şavb-ı vâlâlarına firistâde kılınmağla usûl ü fûrû' her ne kadar bî-âheng ise de satîr-i serâ-perde-i terennümât-ı hüsn-i enzâr ve müşerref-sâz-ı nağamât-ı iltifât u i'tibâr buyurulmağ mercûdur. Çâr-gâh-ı mizâc-ı za'f-terkîbimize nevâ şu'be-i inhirâf ile târî olmağla, meclis-i Merâğî-pesendleriyle teşerrüfe imkân olmadı. Hemvâre hisâr-ı üstüvâr-ı hıfz-ı Hüdâ'da müstedâm ve meyân-bend-i şahid-i zîbâ-hürâm-ı merâm olalar (Çaylak Tevfik 1282: 119-120, Pala 2008: 192-193).

9. Zîver Paşa'ya ait musiki terimleriyle yazılmış bir mektup örneği:

Burûsa'da Erbâb-ı Mûsikîden Dîvân Efendisi Necîb Efendi'ye Mektûb-ı Letâ'if-üslûbdur

Hemâre şarîr-i hâme-i Farâbî-'alâme-i kemâleri dîbâce-tîrâz-ı edvâr-ı hüner ve târ-ı âheng-i kânûn-ı iğbâlleri terennümât-ı kâm-rânî ile beste-i usûl-i evfer olmağ da'vâtı perde-nümûn-ı sâz-ı icâbet kılındığı nevâsıyla 'arîza-i hûlûş-ver-i şâf-sîretleridir ki, öteden berü kâse-i tanbûr-ı ahvâlîm, sadâ-yı zîr ü bem-i ihlâş u ihtîşâşlarıyla tanîn-sâz-ı iftihâr ve fihris-i mecmû'a-i aqvâlîm, kâr-ı nâtîk-ı du'â vü şenâlarıyla mânend-i nota terâne-perver-i evrâd u ezkâr olduğımıñ âgâzesi evc-i bülend-i iştihâra peyveste ve karâr-ı nağamât-ı eşkâlden vâreste olduğından, cenâb-ı 'âlîleriyle medîne-i Burûsa'da iki gece hânende-i fasl-ı dügâh-ı ülfet ve ba'dehû pey-revî-i teveccühât-ı 'aliyyeleriyle de reh-i râst-ı İzmîr'e mülâzime-bend-i pîş-rev-i 'azîmet olduğımından

bu âna degin dört satır kerem-nâme-i ‘âlîleriyle çâr-gâh-ı ahbâr-ı ‘âfiyetlerine sâmi‘a-gîr-i intizâr ve hiç olmaz ise perde-i yegâhdan bir kelime âheng-i selâma pençgâh-ı havaşş-ı hamse ile taħassür-şümâr iken, bu def‘a Dervîş Ahmed vesâtetiyle irsâline gülbâng-sâz-ı ‘inâyet ve def-zen-i himmet buyurılan kerem-nâme-i ‘âlîleri yed-i yümnâ-yı benedeğiye resîde ve târ-ı sûtûr-ı fehâvîsi levha-i santûr-ı mü‘âlâ‘aya keşîde kılındıkda, bu makâm-ı iltifâtda vukû‘a gelen himmetleri dil-i şenâ-verânemi mûsikâr-ı meserret ü dem-zen-i nây-ı ferhat ve iki def‘a vürûd iden kerem-nâmelerine dest-res olamamağlıgım, muhlişlerini sikeste-târ-ı sâz-ı te‘essüf ü küdüret itmiş idüğü beyânı tahriq-i rakkâsî-i mizmâr-ı ‘arz-ı hulûşa bâdî olmuşdur. İnşâ‘allâhu Ta‘alâ ledâ şerefi‘l-vuşûl bâ‘iş-i âheng-i müretteb ve mücib-i sev̄k ü tarabımız olur peyâm-nâme-i ‘âfiyetleri irdâfiyla şavb-ı muhlişî ferah-nâk buyurulmağ menû‘ı şîme-i kerîmeleridir (Arslan 2009: 945).

10. Âşık Ömer Divanı’ndan musiki terimleriyle yazılmış bir murabba örneği:

(Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün)

- 1 Her seherde bülbülün dilde agâzın diñle sen
Hoş terennümle hemân nâz u niyâzın diñle sen
Başlasa her bir makâm üzre tekellüm itmege
İbtidâ evc ü ‘ırâk ile hicâzın diñle sen
- 2 Sâkiyâ râst u ‘acem rûmîden eyler iftitâh
İsfahân ile kûçek ola hüseyniyle segâh
Büselikden çok nevâlar ide semt-i çâr-gâh
Hem daği ‘aşk-ı hafâdan kendi râzın diñle sen
- 3 Mâni-i nikrîzle ‘uzzâlden çok efgân eyleyüp
Daği mâhûr u rehâvîden yûri hân eyleyüp
Nağme-i nevrûz u sehnâz u ‘aşîrân eyleyüp
Her makâm u şu‘beden tarz-ı dırâzın diñle sen
- 4 Evvelâ on iki makâmât yedi âgâz ile
Hem daği ola hüseynî nağme kâr-âgâh ile
Yirmi dört terkîb ile hem kırk sekiz usûl ile
Ehl-i ‘aşkıñ ey ‘Ömer destinde sâzın diñle sen (Ergun tarihsiz: 263).

11. Hâtem Divanı’ndan musiki terimleriyle yazılmış bir şarkı örneği:

(Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün)

- 1 Ruħuñ reşk-âver-i mihr-i hicâz-ı tâbiş-efzâdır
Nesîm-i gülsen-i hüsnuñ sabâ-yı evc-bağşâdır
Dir isem râst-kârım ol nühüft-i ħande-i nâzuñ
Usûl-i zülf-i çenber-bestesi bir nakş-ı ra‘nâdır
- 2 Hayâl eyle hüseynî nağmesin aç perde-i râzuñ
Açılsun gül-‘izâr-ı mâyesi nevrûz-ı âvâzuñ
Dü-yek ‘uşşâka evc-i ‘işvesin taksîme mâ‘ildir
O âfet İsfahân vâdîleri tavrında yektâdır
- 3 Göñül şimdi baba tâhirdir bir tıfl-ı ħûbânuñ
‘Arazbâr-ı cefâ düşnâm-ı cevher-dârıdır anuñ
Perîşân perçemi beste-nigârıdır gülistânuñ
Nola nâz eyler ise sünbüle a‘lâdan a‘lâdır

- 4 O şeh nâz eyledikçe bûselikde meşk-i istignâ
Segâh-ı hañ-ı şeb-gûnında ağlar Hâtem-i şeydâ
Muhayyerdir nevâ-endîş-i la'liyle gönül ammâ
Hevâ-yı kâkülî başımda bir püsküllü sevdâdır (Varışoğlu 1997: 382).

12. Kesbî Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir tahmîs örneği:

Tahmîs-i Kesbî Ber-Gazel-i Hâtem Be-Esâmî-i Maqâmât
(Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün)

- 1 Nigârâ olmadan mecmû'a-i 'uşşâka mestûruñ
Murâdım bestelenmek kâkülîne sen yüzi hûruñ
Usûl üzre hemân zencîre çek ammâ bu mehcûruñ
Hazer kıl tel kırar vâdîlerinde zülf-i santûruñ
İki telli hañuñla bağlama 'uşşâk-ı rencûruñ
- 2 Hicâz-ı âsitânuñda karâr ister bu âvâre
Vişâlûñ mâye-i râst-ı safâdır kalb-i gam-hâra
Hümâyûnum muhâlifdür görüşmek lîk sen yâre
Kara düzen virür mi kadr-i miskâl 'âşık-ı zâra
Bozukdur kâr-ı sâzı ergânûnuñ çarh-ı pür-şûruñ
- 3 Aransa hem reng bu kadar nihâvend ü 'arazbârı
Bu sultânî revîşüñ mülk-i hüsnüñ oldu hünkârı
Şağın devrinde gûş itme dem-i mâhûr-ı ağıyârı
Tulum gibi çığirtma şeyh efendi şûh-ı Bulgâr'ı
Kudûm-ı vuşlatuñ çar-pâreletme râz-ı mestûruñ
- 4 Hevâ-yı sünbül ile buldı revnak yâsemen şimdi
Sabâ-veş eyledi teşrîf nevrûz-ı çemen şimdi
Muhayyersin maqâm-ı evc-i 'işret-gehde sen şimdi
Ser-i zühhâda çal ney-zen 'aşâ-yı nâyı ben şimdi
Girift-i 'işve-i kânûniyim bir şâh-ı mansûruñ
- 5 Mürâyî yâre zîr-efgend-i bâ-yı rağbet olmazsın
Neden ey şûh şeh-nâzımla tâhir-ülfet olmazsın
Sıfâhânî 'acemsin Müslimân'a lâyıq olmazsın
Düdüksün hem nefir-i mahremân-ı 'işret olmazsın
Efendi perdesizdir zurna-i minğâr-ı menğûruñ
- 6 Şehâ kıl bûselik faslın hüseyñî dil-rübâlarla
Nühüfte itme ünsiyet rakîb-i bî-nevâlarla
Hisâr-ı gamzeden 'azl ol baña raħm it 'ağâlarla
Belim bükdi kemânî kaşlaruñ çengî edâlarla
Kavâl itdi beni pes-perde istignâ-yı mevfûruñ
- 7 Pesend eyler ol etvâr-ı büzürgüñ Kesbiyâ 'âlem
Terennüm-rîz savt-ı râhatu'l-ervâhuña her dem
Rehâvîden işitse şâd olurken nağmesin âdem
Gelince meclise ol âfîtâb-ı mağribî Hâtem
Açıldı perde-i şarkîsi şîve-nigârı tanbûruñ (Karakaş 2000: 98).

13. Nevres-i Kadîm Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir kıt'a örneği:

Ber-İltizâm-ı Maqâmât ve Uşûlât

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

- 1 Râst geldim merğ-zâr içre o şûh-ı dil-keşe
Bir usûl ile idüp der-çenber itdim râm anı
- 2 Bir rehâvî nağme-i dil-sûza âgâz eyle kim
Def gibi devr-i kebîr ile döne çarh-ı denî
- 3 Nağme-i nikrîzden kaçmaz görüp cânâneyi
Bir hafîf âvâz ile çekdim usûle ten teni
- 4 Bî-karâr iken nevâ-yı bülbül ile bâğda
Eyledi âsûde bir devr-i revân cân u teni
- 5 Ol nihâvendî 'Acem maḥbûbına tenhâca dün
Fârisî bilmez misin didim ber-efşân dâmeni
- 6 Bir nühüfte nazra ile eyleyüp 'uşşâka nâz
Çekdi zencîre kemend-i kâküli ammâ beni
- 7 Pençe-i dest-i muḥannâsın sabâ tahrîk idüp
Açdı bir zîbâ muḥammesle o gül pîrâheni
- 8 Nakş al mutrib hüseynde kıl icrâ kârîñi
Tek düyek olsun usûli durma eglendir beni
- 9 Halka-i tevhîdde itdi hisârî dilleri
Hây u hûy-ı sûfyân-ı tekye-gâh-ı Gülşenî
- 10 Ğabğab-ı dildârda bir bûselik yer koymadı
Pîç ü tâb-ı kâküli kıydı Firenkçîn gerdeni
- 11 Gördi bir Kürdî çemende bâğ-bân itmiş każâ
Fâhte koyunda serviñ girdi tıtdı meskeni
- 12 Tıtdı dil semt-i beyâbân-ı Hicâz'ı ba'd-ezîn
Kumda oynatsun remel bahrinde seyrân ideni
- 13 Ben niyâz itdikçe ol seh nâza başlarsa ne ğam
Tek sakîl-i bî-mürüvvet almasun pîrâmeni
- 14 Rind olur cânâ 'Irâkîler şaḥın başdırmasun
Bezm-i nûşâ-nûş-ı meyde nîm-devr ile seni
- 15 Evc-gîr-i 'âlem-i şevk oldı Nevres nağmeler
Nola rûhânîlere itse semâ'î reh-zeni (Akkaya 1996: 300).

14. Reşîd (Çeşmî-zâde) Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir târîh kıt'ası örneği:

Târîh-i Menzil Ber-İltizâm-ı Maķâmât

(Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün)

- 1 Zihî cây-ı muşanna' ħabbezâ nev-ıtarħ-ı bî-hemtâ
Ki naķş-ı ğonca-i Mânî-pesendi çün leb-i ħavrâ
- 2 Sabâ pîrâhenin ġeşt eyledikçe farħ-ı şevkinden
Dil-i 'uşşâka çün nev naġmesiyle oldu şevk-efzâ
- 3 Bu beytüñ câr-ġâh-ı ġûşesinde eylemek ârâm
Virür tab'a ġüşâyîş râhatu'l-ervâh olur ħaķķâ
- 4 Bu beytüñ râstdur her semti çeşm-i ħurde-bînâna
ġüzeldür resm-i dil-cûsı muħâlîf nesne yok zîrâ
- 5 Anuñ bânîsidür çün bir vücûd-ı tâhîrî'l-ensâb
Nola olsa nevâ-yı midħatıyla zemzeme-pîrâ
- 6 Nihâvend ü 'Irâk u İsfahânı ġeşt idüp ġelmiş
Sabâ bir böyle resm-i dil-ġüşâ ġörmüş midür âyâ
- 7 Ser-i ġül-mîħıdur evc-i safânuñ mâh-ı tâbânı
Perîşân kâkül-i cânânedür her sünbülü ġûyâ
- 8 Bu çâpük-revzen-i bâlâsınuñ her ħânesi olmuş
Mişâl-i çeşm-i bâdâmî-i şeh-nâzân-ı istiġnâ
- 9 Derûn-ı ħâtır-ı aħbâba olsun mâye-i râhat
Mübârek eylesün iķbâl ile bânîsine Mevlâ
- 10 Terennümde ġöñül çün fâhte her penç-ġâh içre
K'ola bu tarħ-ı ħâsu'l-ħâş yâ Rab ħaşre dek ber-pâ
- 11 Reşîdâ ħâme-i dil-keş-şarîrüm yazdı târîħin
"Zihî nev-beyt-i vâlâ-cây-ı ra'nâ tarħ-ı nev-peydâ (1153) (Uluocak 1998: 259).

15. Sâmî (Arpaemîni-zâde) Mustafa Divanı'ndan musiki terimleriyle yazılmış bir mesnevi örneği:

Tertîb-i Maķâmât-ı Mûsikî

(Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün)

- 1 İbtidâ râst ile buldı nizâm
Elif-i evvel-i tertîb-i makâm
- 2 Sâniyen oldu rehâvî ħâvî
Feyz-i te'sîri be-ķavl-i râvî
- 3 Penç-ġâh ile idüp istînâs
Zevk-i bî-ġâye bulur penç-ħavâs

- 4 Semt-i nıkrîze idüp vaz'-ı kadem
Ne gürîz eyledi üstâd-ı kalem
- 5 Mutrib-i hâme ider şad cevelân
Semt-i nıkrîze gidince raksân
- 6 İdicek 'azm-i reh-i nîşâbûr
Oldı şeh-râh-ı nağam naks-ı suţûr
- 7 Zühre ile nağamât-ı mâhûr
Kızdırup deffini mâhuñ tef-i hûr
- 8 İder ıŝgâ-yı sadâ-yı zâvil
Hûzn ü endûhı gôñûlden zâ'il
- 9 Nağme-i selmek ile şubh u mesâ
Silmek ister dili mir'ât-âsâ
- 10 Olur âvâz-ı nevâ rûha ğıdâ
Diñlese 'âşık-ı bî-berg ü nevâ
- 11 Isfahân olsa murabba'-beste
Çâr-bâğ içre olur gül-deste
- 12 Olur ey zâhid-i bî-ţab' u mezâk
Mûsikîden mütelezziz 'uşşâk
- 13 Pür-safâ itdi makâm-ı hûzî
Havza-i kalb-i ğumûm-endûzı
- 14 İder oldukça dü-beyt âvâze
Köhne ebyâtı beyâtî tâze
- 15 Nağamât ise hümâyûnda karâr
Görinür bâl-i hümâ mûsikâr
- 16 Mutrib itdükçe nihâvendi sürûd
Bûy-ı te'şîri virür nağme-i 'ûd
- 17 Bezm-gâh içre mey-i şavt-ı 'acem
Ke's-i tanbûrı ider sâğar-ı Cem
- 18 Hem 'acem hûb u 'aşîrânı da hûb
Besteler anda ser-â-pâ mergûb
- 19 Bi'ţ-tabi' zemzeme-i kürdîden
Hazz ider nerm karârın işiden
- 20 Gûş olunduğça 'aşîrân u nevâ
Şevk olur dilde nev-â-nev peydâ
- 21 Kıl 'arazbâr ile 'aşkı inhâ
'Arz bâr olmasun ol şûha dilâ

- 22 İdemez ‘aşkı nühüfte dil-i zâr
Ney gibi nâlesin eyler izhâr
- 23 İtse gerdâniyeden yâr âgâz
Şarılır boynına bâzû-yı niyâz
- 24 Demlenüp feyz-i babatâhirden
Nâyı itdi nefes oğlı ney-zen
- 25 İtse tahrîr-i dü-gâh ile nağam
İki telliye döner şakq-ı kalem
- 26 Ger muğannî ide âheng-i sabâ
Devha-i dilde olur gonca-güşâ
- 27 Olsa ol şûh müberka‘-ruhsâr
Dem-i nevrûz açılır zülf-i nigâr
- 28 Câr-gâh oldu hoş-âyende makâm
Her murabba‘ olur anuñla be-nâm
- 29 Rekb olur kâfile-sâlâr-ı havâs
Yürür anuñla kaâtâr-ı enfâs
- 30 Nağme kim besmeledür küçekden
Oldı bir su‘be ile perde-şiken
- 31 Ger hüseynîyi bileydi zühhâd
Gayri itmezdi Yezîdâne ‘inâd
- 32 Nağme-i vech-i hüseyinî bâ-necd
Seyyid-i kavme virür hâlet-i vecd
- 33 Leb-i dilber müterennim oldu
Gül-‘izârı mütebessim oldu
- 34 Zîr ü bemle nağam-ı zîr-keşîd
Virdi râmiş-gere şad şevk-i cedîd
- 35 İtse âheng-i horâsân dilber
Âdemi şâh-ı Horâsân eyler
- 36 Bûselik nağmesin itdi cânân
Ağzını öpecegim geldi hemân
- 37 Bûselik ile ‘aşîrân idicek
Şevk ile rakşa gelür heft felek
- 38 Büzüg âgâz idince cânân
Büzüg ü küçegi eyler hayrân
- 39 Türki-darb ile makâm-ı ‘arabân

- Beste olsa urulur bu dil ü cân
- 40 Zîr-i kûh olsa da mutrib meselâ
Zîrgûle ider anı bâlâ
- 41 Nağamât ile idüp ‘azm-i hisâr
Oldı dil sûr-ı neşâta dîz-dâr
- 42 Râh-ı taḥkîkde bî-ḳayd-ı mecâz
Hûzi-i nâḳa-i ceng oldı hicâz
- 43 Diñle gel bezmde şavt-ı ‘uzzâl
Zülli terk eyle de zâhid ‘izz al
- 44 Mûsikî râhatu’l-ervâh oldı
Rûḥ-ı her ḳâleb-i eşbâḥ oldı
- 45 Ḳıl o perçemle siyeh-mest âvâz
Bezm-i meyde iderek ey şeh nâz
- 46 O dem ‘uşşâkı muḥayyer eyle
Nâ’il it zevki olursa neyle
- 47 Ger muḥayyerde iderseñ cânâ
Bûselikden gelür ‘uşşâka sadâ
- 48 Fikri zîr-efgen olup ḳaşd itmez
Aşağı ṭoğrı miyândan gitmez
- 49 Şavt-ı dilkeş-veş açık gitme göñül
Örtülice gerek âheng-i dühül
- 50 İtme dildâra muḥayyerde niyâz
Çıḳmasun sünbüleye çak âvâz
- 51 İtmesün nâle o gûne ‘uşşâk
K’iştihârıyla ṭola Şâm u ‘Irâk
- 52 Bir muḥâlif nağam ile ne ‘ırâk
Pür olur küngüre-i seb‘-ṭibâḳ
- 53 Kişi sultân-ı ‘Irâk olsa bile
İştihâr âfet olur cân u dile
- 54 İtme feryâd u figân ey dil-i zâr
İtse de kâküline beste nigâr
- 55 Nağme üslûb-ı segâh ile ider
Gûşdan hûşa irüp rûḥa eşer
- 56 Şanma kim ḥüsn-i sadâ ḥâlidür
Mâye-i câzibe-i ḥâlidür

- 57 Zâhidâ karıcığar eylerken sâz
Kır çıkar var mı gör anda âvâz
- 58 Kûdek-i nağmeye âvâz-ı hüzâm
Perde rabtıyla ider şedd-i hizâm
- 59 Nağme alçaqlığı ço ey zâhid
Evc ma'nâdan olur hep vârid
- 60 Nereden geldüğüñ idrâk eyle
Ta'nı ço sâmi'añı pâk eyle
- 61 Hüsni savt ile bulur ehl-i dilân
Cezbetün min cezebâtî'r-Raḥmân
- 62 Sâlik-i merḥale-i 'aşka hemîn
Nağmedür bedraḳa-i râh-ı yakîn
- 63 İtdi sâz-ı kalem-i nâdire-kâr
Sâmiyâ nağme-i temmetle karâr (Kutlar 2004: 419).

16. Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye'sinden musikiyle ilgili bir bölüm:

Der-'İlm-i Mûsikî

(Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün)

- 1 Mûsikî fenni de ḥikmetdendür
'İlm-i aşḫâb-ı tabî'atdandır
- 2 Bilürüm râhat-ı ervâḥ ammâ
Mâye-i kuvvet-i eşbâḥ ammâ
- 3 Beste-hânlık saña şâyeste degül
Silsileñ anlara peyveste degül
- 4 Dime mutriple yelellâ yeleli
Olma her tanburanuñ orta telî
- 5 Şaḳınup söyleme sarkı mânî
Nidügin bilme hele türkmânî
- 6 Tab'uñ eylerse aña meyl-i nevâ
Bil makâmâtını bî-şît ü sadâ
- 7 Olma sâzendelerüñ dem-sâzı
Çaldırırlar saña şâyed sâzı
- 8 Nâya tażyî-i nefes eylemeli
Üfleyip ya'ni anı neylemeli
- 9 Çalma öyle düdüg-i Mevlâna
Ki dine adına ney-zen molla

- 10 Perdesizlikdür amân itme gümân
Yaķışur sîne-i Corci'ye kemân
- 11 Ne rezâlet diyeler santûrî
Şöhretüñ ola yaħud tanbûrî
- 12 Def-keşi Tuħfe'de yazdım saña ben
'Aybdur olma şaķın dâ'ire-zen
- 13 Nağmede gerçi nice hâlet var
Nice diķķat idecek hikmet var
- 14 Olıcaķ sem'-i haķıķat-âgâh
İşidür nice sadâ-yı cân-gâh
- 15 Sevk ile velveleli âvâza
Bülbülüñ konuđı çoķdur sâza
- 16 Tab'-ı insân nice eyler ki karâr
Hazz ide üştür-i işkeste-mehâr
- 17 Mûsikî olduđına fenn-i celîl
Yetişür kışsa-i Şehzâde delîl
- 18 Yazmam ol kışsayı çün şöhreti var
Anı güş itmeyenüñ nedreti var
- 19 Lîk sen eyler iseñ meyl ü heves
Dâ'ireñde işidince herkes
- 20 Çelebi ehl-i hevâdur dirler
Mâ'il-i zevk u safâdur dirler
- 21 Çünki aħvâl-i zamândur ma'lûm
Cümle 'inde olursın mezmûm
- 22 Ğayrı yerde bulıcaķ güş eyle
Ğam-ı eyyâmı ferâmûş eyle (Beyzadeoğlu 2004: 67).

17. Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi'nden musiki ile ilgili bir bölüm:

Şıfat-ı Muṭribî

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

- 1 Başlayup bezm içi ṭoldı güft u gû
Pes gelüp mutribler urdı yire rû
- 2 Dem çeküp dilden ser-âğâz itdiler
Nağmeler evcinde sehnâz itdiler
- 3 Tütüban râh-ı Hicâz'ı bir zamân
Kıldılar seyr-i 'Irâk u İsfahân

- 4 Çün nevâdan nağme-i ter kıldılar
Cümle 'uşşâkı muhayyer kıldılar
- 5 Neylerüñ cânını pür-dûd itdiler
Bağrını 'ûduñ yaqub od itdiler
- 6 Hem-dem idüp çengi rûh-efzâ ile
Kopuzı söyletdiler seştâ ile
- 7 Çün rebâbı kıldılar kânûna yâr
Sîneler def gibi oldı pür-şerâr
- 8 Meh-likâlar raksa girdi çarh-veş
Tutdı defler germ olup ay u güneş
- 9 Hûblarla bile raks itdi felek
Gökden âheng eyledi hûr u melek (Ayan 1998: 486).

Yukarıdaki metinlerde geçen ve musiki ile doğrudan veya dolaylı ilgisi olan makam, terim, deyim, kavram, musiki aleti ve benzeri kelimeler ile bunların neyi ifade ettikleri aşağıda alfabetik olarak gösterilmiştir:

Acem: Makam.

Âgâz: Terim.

Âgâze: Terim.

Âheng: Terim.

Aksak-semâ'î: Terim.

Arabân: Makam.

Arak: Makam.

Ârâm (-ı Cân): Makam.

Ârâm (-ı Dil): Makam.

Arazbâr: Makam.

Asma karâr: Karar.

Aşîrân: Makam.

Âvâz: Terim.

Âvâze: Terim.

Babatâhir: Makam.

Bağlama: Saz.

Bang: Terim.

Bem: Terim.

Berbat: Saz.

Ber-efşân: Usül.

Beste: Terim.

Beste-hân: Terim.

Bestenigâr: Makam.

Beyâtî: Makam.

Bezm (-i Tarab): Makam.

Bozuk: Saz.

Bûselik: Makam.

Büzüg: Makam.

Cân (-fezâ): Makam.

Cânkurtaran: Terim.

Ceng (-i harbî): Usül.

Corci: Özel isim.

Cünbiş: Saz.

Çal(mak): Terim.

Çârgâh: Makam.

Çarh: Terim.

Çâr-pâre: Saz.

Çenber: Usül.

Çeng: Saz.

Çevgân: Saz.

Çığırma: Saz.

Dâire: Saz.

Dâire-zen: Terim.

Darb: Form.

Darbeyn: Usül.

Def, Tef: Saz.

Def-keş: Terim.

Def-zen: Terim.

Dem: Terim.

Dem-sâz: Terim.

Dem-zen: Terim.

Devr: Terim.

Devr-i kebîr: Usül.

Devr-i revân: Usül.

Dildâr: Makam.

Dil-güşâ: Makam.

Dilkeş: Makam.

Dil-nişîn: Makam.

Dil-Rübâ: Makam.

Dil-sûz: Makam.

Dü-beyt: Form.

Düdük: Saz.

Dügâh: Makam.

Dühül: Saz.

Dü-yek: Usül.

Edâ (Nev-edâ): Makam.

Edvâr: Terim.

Erganûn: Saz.

Evc: Makam.

Evic-ârâ: Makam.

Evsat: Usül.

Fâhte: Usül.

Farâbî: Özel isim.

Fasl: Terim.

Ferah: Makam.

Ferah-efzâ: Makam.

Ferah-nâk: Makam.

Feth-i Bağdâd: Makam.

Feth-i darb: Terim ve usül.

Firengçîn (Fireng): Usül.

Gammâz: Terim.

Gerdâniye: Makam.

Geşt (ü güzâr-ı Bahâr):

Makam.

Girift: Saz.

Gonca (-i Ra'nâ): Makam.

Gülbâng: Form.

Gül-deste: Makam.

Gülistân: Makam.

Gül-izâr: Makam.

Gülşen (-i Vefâ): Makam.
Gülzâr: Makam.
Haffî: Usül.
Hâne: Terim.
Hânende: Terim.
Hâvî: Usül.
Hayâl (-i Murâd): Makam.
Heft (gâh): Makam.
Hevâ: Terim.
Hezec: Usül.
Hicâz: Makam.
Hisâr: Makam.
Hisâr-bûselik: Makam.
Horasân: Makam.
Hûzî: Makam.
Hümâyûn: Makam.
Hüseynî: Makam.
Hüzzâm: Makam.
Hüzzâm-ı cedîd: Makam.
Irâk: Makam.
İsfahân, Sıfahân: Makam.
İkitelli: Saz.
İşve (-nümâ): Makam.
Kânûn: Saz.
Kâr: Form.
Karadüzen: Saz.
Karâr: Terim.
Karcıġar: Makam.
Kâr-ı nâtık: Form.
Kavâl: Saz.
Kemân: Saz.
Kemânçe: Saz.
Kemânî: Terim.
Kûçek (Kûdek): Makam.
Kudûm: Saz.
Kürdî: Makam.
Mâhûr: Makam.
Makâm: Terim.
Mânî: Form.
Mansûr: Ahenk ve saz.
Mâye: Makam.
Mâye-i cân: Makam.
Meclis (-efrûz): Makam.
Merâġî: Özel isim.
Meşk: Terim.
Mey: Saz.
Meyân-bend: Terim.
Meyân-hâne: Terim.
Miskâl: Saz.
Miyân: Terim.
Mizmâr: Saz.
Mugannî: Terim.
Muhâlif: Makam.

Muhammes: Usül.
Muhayyer: Makam.
Murabba: Saz.
Mûsikâr: Saz.
Mûsikî: Terim.
Mutrib: Terim.
Muttaşıl: Terim.
Müberka: Makam.
Mülâzime: Terim.
Müsebba: Usül.
Müselles: Makam.
Müsteâr: Makam.
Müterennim: Terim.
Naġme: Terim.
Nakş: Form.
Nây, Ney: Saz.
Nâz u niyâz: Makam.
Nâz: Makam.
Necd: Makam.
Nefes: Form ve terim.
Nefir: Saz.
Negam: Terim.
Negamât: Terim.
Nesîm: Makam.
Neşât (-âver): Makam.
Nevâ: Makam.
Nevâ-sâz: Terim.
Nevrûz: Makam.
Nevrûz-ı acem: Makam.
Neyzen: Terim.
Nigâr: Makam.
Nihâvend: Makam.
Nikrîz: Makam.
Nîm devr: Usül.
Nîm devr-i revân: Usül.
Nîm-haffî: Usül.
Nîm-sakîl: Usül.
Nişâbûr: Makam.
Nişâbürek: Makam.
Niyâz u nâz: Makam.
Niyâz: Makam.
Nota: Terim.
Nühüft: Makam.
Pencgâh, Penc-geh: Makam.
Perde: Terim.
Pes-perde: Terim.
Piş-rev: Form.
Râhat (-fezâ): Makam.
Râhatu'l-ervâh: Makam.
Rakkâs: Terim.
Raks: Terim ve usül.
Raksân: Usül.

Râmiş-ger: Terim.
(Gonca-i) Ra'nâ: Makam.
Râst: Makam.
Rebâb: Saz.
Rehâvî: Makam.
Rekb: Makam.
Remel: Makam ve usül.
Remz: Terim.
Reng (-i Dil): Makam.
Revnaġ (-nümâ): Makam.
Rûh-efzâ: Makam.
Sabâ: Makam.
Sadâ: Terim.
Şafâ: Makam.
Sakîl: Usül.
Santûr: Saz.
Santûrî: Terim.
Savt: Terim ve form.
Sâz: Saz.
Sâzende: Terim.
Sâz-kâr: Terim ve makam.
Segâh: Makam.
Selmek: Makam.
Semâ': Terim.
Semâ'î: Usül.
Sengîn Semâ'î: Usül.
Sengîn: Terim.
Serheng: Makam.
Seyr: Terim.
Sıfâhân, İsfahân: Makam.
Sıfâhâne, İsfahâne: Makam.
Sıfâhânî, İsfahânî: Makam.
Sîne (kemânî): Saz.
Sipîhr: Makam.
Sûfyân, Sûfiyân: Usül.
Sultânî: Makam.
Sûz-ı dil: Makam.
Sûz-ı dilârâ: Makam.
Sûz-nâk: Makam.
Sünbüle: Makam.
Sürûd: Terim.
Şâd (-kâmî): Makam.
Şâh, Şeh: Makam ve ahenk.
Şarkı: Form.
Şarkî: Saz ve terim.
Şedd: Terim.
Şehnâz bûselik: Makam.
Şehnâz: Makam.
Şeref (-nümâ): Makam.
Şeştâ: Saz.

Şeş-târ: Saz.	Tef, Def: Saz.	Vech-i hüseyî: Makam.
Şett-i arabân: Makam.	Tel kırmak: Deyim.	Yegâh: Makam.
Şevk ü tarab: Makam.	Ten ten: Ara nağme.	Yektâ(y): Saz.
Şevk: Makam.	Terâne: Terim.	Yelessâ yelessâ: Ara nağme.
Şevk-efzâ: Makam.	Terennüm: Terim.	Yügrük-semâ'î: Usül.
Şevk-i cedîd: Makam.	Terkîb: Terim.	Zemîn: Terim.
Şîve (-nümâ): Makam.	Tertîb: Terim.	Zemzeme: Makam.
Şube: Terim.	Tevhîd: Form.	Zencîr: Usül.
Tâhir: Makam.	Tulum: Saz.	Zengûle: Terim.
Taksîm: Terim.	Türki-darb: Usül.	Zevk (-bahş): Makam.
Tanbûr: Saz.	Türkmânî: Form.	Zevk (-i Dil): Makam.
Tanbura: Saz.	Ûd: Saz.	Zevk (ü Tarab): Makam.
Tanbûrî: Terim.	Usûl: Terim.	Zîr ü bem: Terim.
Tanîn-sâz: Terim.	Usûl-i evfer: Usül.	Zîr: Terim.
Târ: Saz.	Uşşâk: Makam.	Zîr-efgen (d): Makam.
Tarab-engîz: Usül.	Uzzâl: Makam.	Zîrgûle: Makam.
Tarab-sâz: Terim.	Ûflemek: Terim.	Zîr-keşîd: Makam.
Tasnîf: Terim.	Ûfür (mek): Terim.	Zurna: Saz.
Tavr: Üslup ve usül.	Vech-i arazbâr: Makam.	Zülf-i Nigâr: Makam.

Sonuç

1. Divan şiirinde musiki terimleri kullanılarak çok sayıda beyit ve müstakil manzume vücuda getirilmiştir.

2. Şu anki tespitimize göre gazel, kasîde, şarkı, tahmîs, murabba, müstezâd, târîh, kît'a, mesnevî ve bahr-i tavîl olmak on ayrı nazım şekliyle baştan sona musiki terimleri kullanılarak manzumeler yazılmıştır. Yine aynı tarzda yazılmış mektup örnekleri de mevcuttur.

3. Mektup gibi bir tür ile bahr-i tavîl gibi örneğine az rastlanır bir nazım şeklinin bile musiki terimleriyle yazılmış olması ilginç görünmektedir.

4. Divan şiirini tam olarak anlayabilmek için din, tasavvuf, edebiyat, sarf ve nahiv, musiki, hat, mantık, hukuk, tıp, kimya ve astronomi gibi birçok ilim dalına ait terimlere hakim olunmalı ve bunların gerçek anlamlarıyla birlikte mecaz, tevriye ve benzeri sanatlarla yeniden anlamlandırılacakları göz önünde tutulmalıdır.

5. Musiki terimleriyle yazılmış beyitler şerh edilirken makamların insan ruhu üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi divan şairleri zaman zaman makam adlarını gerçek ve mecaz anlamlarının yanı sıra insana hissettirdikleri duygularla birlikte de ele almışlardır.

6. Musiki terimlerinin yoğun olarak kullanıldığı bu manzumelerin söz konusu terimlerin hangi kelime kadrosuyla ve ne şekilde kullanıldığını göstermeye yardımcı olacağını düşünüyoruz.

7. Yukarıda verilen manzumeler aracılığıyla divan şiirinin sahip olduğu zengin kaynaklardan biri olan musikiye -bazı olumsuz inanışlara ve düşüncelere rağmen- divan şairlerinin ne kadar çok ilgi gösterdiği ve bu ilme ne kadar kuvvetle hakim oldukları görülmektedir. Divan şiiriyle ilgili olan herkesin ve araştırmacıların bu metinlerin anlamlarına tam olarak nüfuz edebilmek için edebiyat bilgisinin yanı sıra hakikaten musiki hakkında da ciddi anlamda bilgi sahibi olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, Hüseyin (1996). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı*, C. 2, Harvard: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- ARI, Ahmet (2000). “Sakıb Dede Divanı’nda Musiki”, Sivas, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.9, s. 289-304.
- ARSLAN, Mehmet (1999). *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Ankara: AKMB. Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet (2000). “Kadı Burhâneddin Divanı’nda Mûsikî”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 87-108.
- ARSLAN, Mehmet (2000). “Nedim Divanı’nda Mûsikî”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 43-86.
- ARSLAN, Mehmet (2009). *Zîver Paşa Divan ve Münşeât*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- ASLAN Mustafa (1998). “Cevrî Divanı’nda Mûsikî”, *Türk Kültürü* Yıl 36, S. 422, s. 361-371.
- ASLAN, Mustafa (1998). “Sami Divanı’nda Musiki”, İstanbul, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S.6, s. 35-62.
- ASLAN, Mustafa (1999). “Nazîm Divanında Mûsikî”, Sivas, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.8, s. 263-284.
- AYAN, Gönül (1998). *Lâmi‘î, Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: AKMB. Yayınları.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya Ali (2004). *Sünbülzâde Vehbî-Lutfiyye*, Ankara: MEB. Yayınları.
- CAN, Neşe (1993). *Osmanlı Dönemi Türk Şiirinde Musiki Mevhumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CANIM, Rıdvan (1998). *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CEYHAN, Adem (1997). *Bedr-i Dilşâd’ın Murâd-Nâmesi*, İstanbul: MEB. Yayınları.
- ÇALKA, Mehmet Sait (2008). “Nev’î Divanı’nda Mûsikî Terimleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring, s. 179-193.
- Çaylak Tefvik (1282). *Letâ’if-i İnşâ*, C. II, İstanbul.
- ÇETİN, Kamile (2009). “Musikî ve Musikî Terimlerinin İbrahim Râşid Divanı’ndaki Yansımaları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter, s. 199-225.
- DERDİYOK, Çetin (1994). *Cemâlf Dîvânı*, Harvard: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- ERDEMİR, Avni (1999). *Musikişinas Divan Şairleri*, Ankara: TÜSAV Yayınları.
- ERGUN, Saadetin Nüzhet (tarihsiz). *Âşık Ömer-Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul.
- KALENDER, Ruhi (1987). “Türk Musikisinde Kullanılan Makamların Tesirleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, s. 361-375.
- KAPLAN, Mahmut (2009). “Klasik Türk Şiirinde Musiki”, *Divandan Seslenen Bilge Şair*, Ankara: Öncü Kitap.
- KARAGÖZ, Sevinç (2004). *Feyzî Efendi Divanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- KARAKAŞ, Zehra (2000). *Kesbî Dîvânçesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Divanı*, Ankara.
- MACİT, Muhsin (1997). *Nedim Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nûrî, *Divan*, Millet Kütüphanesi AE Manzum No: 470, v. 70b.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1996). *Âdile Sultan Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2000). *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM. Yayınları.
- PALA, İskender (2008). *Kahve Molası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (1999). “Dîvân Şiirinde Mûsikî İle İlgili Unsurların Kullanılışı”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 649-668.
- SÜZEN, Hüseyin (1994). *Dukakinzâde Ahmed Beg Divanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şâkir Mehmed. *Divan*, Ankara: Millî Kütüphane No: Yz FB 329, v. 144a.
- Şâkir Mehmed. *Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 309., v. 88a.
- Taşköprü-zâde Ahmed Efendi (1313). *Mevzû‘âtü’l-Ulûm*, C. I., Mütercimi: Kemâleddin Mehmed Efendi, İstanbul.
- ULUOCAK, Mustafa (1998). *Çeşmî-zâde Reşîd Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- VARIŞOĞLU, Mehmet Celal (1997). *Hâtem Divanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YENİTERZİ, Emine (1992). “Metin Şerhiyle İlgili Görüşler”, İLESAM I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu, 59-62.